

5729

ΑΙ

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

— 365 —

ΓΝΩΜΗ

ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ

κ. Β. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

1922

ΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛ. ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ
κ. Β. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Ἡ διὰ σεπτοῦ πατριαρχικοῦ πιπτακίου ἀπὸ 20 Μαΐου ἐ.
ἔ. ἀνατεθείσά μοι ἐντολὴ περὶ νέας τινὸς εἰσηγήσεως ἐπὶ
τῶν ὑπὸ μελέτην ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ, θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶ-
χεν ἀνατεθῆ εἰς ἄλλον, καὶ τοῦτο ὄχι πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κό-
που, οὐδὲ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πρὸ τριετίας τῇ τότε ἐπὶ τού-
τῳ ἐργαζομένη ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἐπιτροπῇ ὑποβλη-
θείσης μου εἰσηγήσεως ἐπὶ εἰδικῶν τινῶν σημείων, ἀλλὰ δι-
ότι ἡ πείρα καὶ τῶν ἐκτοτε γενομένων διέθηκέ με ἔτι συντη-
ρητικώτερον, ἐνίσχυσέ με ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ
ἀνυσιμωτέρα τῶν Μεταρρυθμίσεων ὁδὸς εἶναι ἢ ἐκ τῶν ἔσω
πρὸς τὰ ἔξω, ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ πρέπει νὰ εἶναι ἔκφρασις καὶ
ἀποκατόπτρισις τῶν ἐσωτερικῶν, καὶ ὅτι ἄνευ τῆς ἐσωτε-
ρικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ αἱ εὐστοχώταται τῶν ἐξωτερικῶν
μεταρρυθμίσεων ἢ μένουσι νεκρὸν γράμμα, ἢ ἐφαρμοζόμε-
ναι ὅπωςδηποτε ἔχουσιν ἀποτέλεσμα ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο,
ὅπερ ἐξέφραγεν ὁ Κύριος διὰ τῆς γνωστῆς εἰκόνης τοῦ ἀ-
γνάφου ἐπιβλήματος ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ, καὶ τοῦ νέου οἴ-
νου εἰς ἀσκοὺς παλαιούς. Λέγων ταῦτα δὲν θέλω νὰ ἀρνηθῶ
παντελῶς τὴν χρησιμότητα, ἣν ἔχει καὶ ἡ ἄλλη ὁδὸς, ἢ ἐκ
τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλ' ἐννοῶ τοῦτο, ὅτι «προδιεργάσθαι
δεῖ τὴν ψυχὴν, ὡσπερ γῆν τὴν θρέψουσιν τὸ σπέρμα». Ἡ
ἰδέα αὕτη ἀποτελεῖ, Παναγιώτατε, τὸ κέντρον καὶ τὸν πυρῆ-
να τῶν ταπεινῶν μου σκέψεων, ἃς ὑποβάλλω ᾧδε τῇ πεφω-

τισμένη κρίσει τῆς Ἑμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος καὶ τῆς περὶ Αὐτῆν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, τὴν ἐμὴν ἐπιθυμίαν ὑποτάσσω τῇ ἀξιῶσει τῆς Ἐκκλησίας.

Πᾶσα μεταρρυθμισίς, ἐν οἴῳδῃποτε κλάδῳ τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως μελετωμένη, ὀρμάται ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ἔστω καὶ μὴ ὀρθῆς τυχόν, ὅτι ὑπάρχει τι, καθιερωμένον μὲν ὁπωσδήποτε, νόμῳ, ἢ συνηθείᾳ, ἢ ἄλλως, μὴ ἔχον ὁμῶς καλῶς ἢ προσφόρως εἴτε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, εἴτε ἐκ περιστάσεων. Ἄν ὑπάρχουσι, καὶ τίνα ὑπάρχουσι μὴ καλῶς ἢ μὴ προσφόρως ἔχοντα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικοῖς, περὶ τούτου διέλαβον μὲν πρὸ καιροῦ ἐν τῷ Προγράμματι τοῦ «Νέου Ποιμένος», ἐν οἷς ἐξῆρρον καὶ ἐτόνιζον, ὅτι χριστιανικῶς, κατ' αὐτοὺς τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, πᾶσα ἀρχὴ καὶ πᾶσα ἐξουσία, καὶ ἡ ἀνωτάτη, σύνθημα πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο «οὐκ ἦλθον διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι», ἀρκοῦσαν δὲ ἐνταῦθα νομίζω τὴν παράθεσιν τούτων, οἱ τὸ «Περιοδικὸν ἔσται ὄργανον ὑπηρετικὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κυβερνώσῃ τε καὶ κυβερνωμένη, θὰ ὑπηρετήσῃ δὲ κατὰ νέον τρόπον, ὡς προσαρμόσαν τὴν ἑαυτοῦ ὑπηρεσίαν πρὸς τοὺς ὄρους τοῦ νεωτέρου βίου, καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐν ἐπιτολῇ ἐποχῆς, ἐπὶ τῇ αὐτῇ ὁμῶς βάσει καὶ τῷ αὐτῷ θεμελίῳ ἐφ' ᾧ ἔκπαλαι ἐδράζεται τὸ μέγα καὶ ἀκαθαίρετον οἰκοδόμημα τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. «Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς» (1 Κορ. 3, 11). Ὅσα ἐπὶ τοῦ θεμελίου τούτου, πρὸς ἀποτελέσιν καὶ ἐπιστέγασιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἐπωκοδόμησαν οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι τὸ πρῶτον, καὶ ἐπειτα οἱ τοῖς ἰχνεσιν αὐτῶν στοιχήσαντες γνήσιοι καὶ ἀξιοὶ αὐτῶν διάδοχοι, οἱ κατὰ τὸν ἀσματογράφον ἀστέρες πολύφωτοι τοῦ νοητοῦ στερεώματος τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Πατέρες αὐτῆς καὶ Διδάσκαλοι, κατ' ἰδίαν ἕκαστος ἢ ἀπὸ κοινῆς συσκέψε-

ως καὶ συνεργασίας ἐν συνόδοις, ταῦτα ὡς ἔργα σοφῶν ἀρχιτεκτόνων, ὡς χρυσοὺς ἢ ἄργυρος ἢ λίθοι τίμιοι, ἀναφαίρετον ἔχουσι τὴν ἀξίαν καὶ ἀκατάλυτον τὴν οὐσίαν καὶ δύναμιν, καὶ οὔτε χρήζουσιν οὔτε εἶναι δεκτικὰ ἀντικαταστάσεως ἢ μεταλλαγῆς ἄνευ διαστροφῆς καὶ ἐξαλλοιώσεως τοῦ θαυμασίου οἰκοδομήματος. Ὅσα ὁμῶς παρεισήχθησαν ἢ ἐπεισήχθησαν ὑστερον εἴτε ὡς ἐπιπροσθῆκαι καὶ ἐπιδιορθώματα ἤττον δοκίμων τεκτόνων, εἴτε ὡς ἐπενεργήματα τῶν ἐπηρειῶν τοῦ μακροῦ χρόνου, τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ τῶν ἐναντιοτήτων τῶν καιρῶν καὶ περιστάσεων, ταῦτα, ὡς τινα ξύλα ἢ χόρτος ἢ καλάμη, οὔτε καθ' ἑαυτὰ εἶναι τιμῆς τινοῦς ἀξία, οὔτε δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν δοκιμασίαν τοῦ πυρὸς τῆς ἀληθείας, οὔτε τῆς εὐαγγελικῆς καὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας, τῆς ὑποκειμένης τῇ γραπτῇ τε καὶ ἀγράφῃ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει καὶ διδασκαλίᾳ, οὔτε τῆς ἱστορικῆς, τῆς προκυπτούσης ἐκ τῆς ἀπροκαταλήπτου ἐξετάσεως τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ἀδεκάστου ἐκτιμήσεως τῶν γεγονότων αὐτοῦ, ὡς τοιαῦτα δὲ ἄνευ τινὸς ζημίας τοῦ λαμπροῦ οἰκοδομήματος ἢ καὶ ἐπὶ πλείονι ἀναδείξει τοῦ πρώτου αὐτοῦ ρυθμοῦ καὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ καλλονῶν, εἶναι καὶ δεκτικὰ καὶ χρήζουσι μεταστάσεων τινῶν ἢ ἐπισκευῶν».

Ἐπιπεριέχουσι ταῦτα, Παναγιώτατε, καὶ τὸν κανόνα, καθ' ὃν θὰ κριθῶσι τὰ δεκτικὰ καὶ χρήζοντα μεταστάσεως ἢ ἐπισκευῆς, αὐτὸν τὸν κανόνα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τὴν καλῶς ἐννοουμένην θεωρίαν καὶ τὴν καλῶς ἐφαρμοζομένην πράξιν αὐτῆς, οὕτως ὥστε, πᾶσα νῦν ἐπιζητουμένη μεταρρυθμισίς, καὶ ὡς τοιαύτη ὑπόνοιαν νεωτερισμοῦ παρέχουσα, νὰ μὴ εἶναι νεωτερισμὸς, ὁπωσδήποτε ἐπερεάζων τὴν πρὸς τὸ ἀρχαῖον σχέσιν καὶ συνάφειαν, ἀλλὰ νὰ εἶναι μᾶλλον ἀρχαϊσμὸς, ἐπάνοδος εἰς τὸ ἀρχαῖον καὶ κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρύθμισις τῶν τοῦ παρόντος ἀναγκῶν καὶ σχέσεων. Σύνθημα δηλ. θὰ ἔχῃ ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἐνέργεια μάλιστα μὲν

τὸ νεωτερίζειν ἀρχαῖζοντας, ἔπειτα δὲ τὸ ἀρχαῖζοντας νεωτερίζειν, τουτέστι τὸ προσαρμόζειν τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος καὶ ρυθμίζειν τὰ σύγχρονα κατὰ τὸ ἀρχαῖον.

Ἐπειδὴ πολλαχῶς ἐξαίρεται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὁ συγχρονισμὸς ἢ τὸ συγχρονιστικὸν πνεῦμα καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται πολλὰ καὶ ποικίλα ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἀνάγκη νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐνταῦθα τὸ τοῦ Ἀποστόλου «μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα, εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν», ἀνάγκη νὰ γίνωσι διακρίσεις τινὲς μεταξὺ συγχρονισμοῦ καὶ συγχρονισμοῦ, συγχρονιστικοῦ καὶ συγχρονιστικοῦ πνεύματος. Ὑπάρχει συγχρονισμὸς ὅλως ἀνεπίληπτος ἢ καὶ ἐπαινετὸς, ὑπάρχει ὅμως καὶ συγχρονισμὸς ὑποπτος, ὑπάρχει δὲ καὶ συγχρονισμὸς πάντῃ ἀπόβλητος χριστιανικῶς. Συγχρονισμὸς ἀνεπίληπτος εἶναι ἢ ὑπὸ τὴν προρρηθεῖσαν ἔννοιαν ἐπάνοδος εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, εἰς τὴν θεωρίαν ἐκείνην καὶ πρᾶξιν, καθ' ἣν χριστιανίζειν ἐξελαμβάνετο ὄχι τὸ κατ' ὄνομα καταλέγεσθαι εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ τὸ ἀπλῶς τῷ στόματι καὶ τοῖς χείλεσιν ὁμολογεῖν ὠρισμένα τινὰ ἄρθρα πίστεως, ἢ τὸ ἀπλῶς δοξάζειν ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ δόγματα ἐκ τῶν πρεσβευομένων παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔχειν τὴν πίστιν τῆς καρδίας, τὴν πίστιν τὴν ζῶσαν καὶ ζωοποιοῦσαν, αὐτὸν τὸν ἀγνὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ἀκραιφνῆ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τὸ ζῆν καὶ αὐτὸ τὸ πολιτεύεσθαι κατὰ τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Πᾶσα μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, τοῦτο ἔχουσα τὸ ἐλατήριον καὶ τοῦτον τὸν στόχον, τὸ ἐνιζάνειν καὶ ἐμποιεῖν τοῖς πᾶσι, λαϊκοῖς τε καὶ κληρικοῖς, τὴν τοιαύτην πίστιν καὶ τὸ τοιοῦτον ἰδεῶδες, καὶ συγχρονιστικὴ, καὶ νεωτεριστικὴ ὑποτιθεμένη, εὐνόητον ὅτι οὐδὲν παρ' οὐδενὸς ἔχει νὰ φοβηθῇ, ὡς εὐρισκομένη ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς τε τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν πηγῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ δύναται νὰ ἀψηφήσῃ ἀδεῶς πᾶσαν

κρίσιν καὶ ἐπίκρισιν καὶ ἀντενέργειαν ὅθενδήποτε καὶ ἐπὶ οἴφδῃποτε ἄλλῳ λόγῳ καὶ ἐλατηρίῳ γινομένην. Ἄλλος ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐτέρου συγχρονισμοῦ, περὶ τοῦ ὑπόπτου συγχρονιστικοῦ πνεύματος, τοῦ ἀξιούντος ἠθικὴν πάντα ἀδογματίστον, καὶ πλήν τῶν ἠθικῶν στοιχείων τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ λοιπὰ αὐτοῦ πάντα, καὶ δόγματα καὶ διδάγματα καὶ μυστήρια, παραπέμποντος εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀνάκρισιν τῶν Μεταφυσικῶν. Μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, οἰκείως ἔχουσα πρὸς τοιοῦτον νεωτεριστικὸν πνεῦμα, θὰ ἔχῃ μὲν, ὡς εἰκὸς, τὴν τούτου ἐπιδοκίμασίαν καὶ ὑποστήριξιν, θὰ προσκρούσῃ ὅμως εἰς τὴν ἀντίστασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, τοῦ διαβλέποντος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ πλέον τι ἢ ἀπλήν ἠθικὴν.

Ἐπι μᾶλλον ξένον, καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀντίπαλον πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ ἄλλο εἶδος τοῦ συγχρονισμοῦ, τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ, ὡς ἄλλως λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ, τὸ πνεῦμα τῆς σαρκὸς, τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, ὅπερ, εἰ μὴ καὶ κατὰ θεωρίαν, πάντως ὅμως κατὰ πρᾶξιν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐθνισμοῦ, καὶ ὡς τις ἀναβίωσις αὐτοῦ, ὑπὸ ἄλλα ὀνόματα θεοποιεῖ καὶ λατρεύει ὠρισμένα τινὰ εἰδῶλα, περὶ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐπέκεινα βίου οὐδὲ ἐν Καρδὸς μοίρα φροντίζον, πᾶσαν δὲ μέριμναν καταναλίσκον εἰς τὴν κατὰ σάρκα εὐζωίαν καὶ εὐδοκίμησιν, εἰς τὴν θεραπείαν τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδώλων. Εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπὸ διάφορα εὐήχα ὀνόματα κατέληξεν εἰς ὃ κατέληξεν, εἰς τὰς γυμνότητας τοῦ γυναικείου φύλου, τὰ ἔκφυλα τῶν θαυμάτων καὶ διασκεδάσεων ἡμῶν, τὰς φρικαλεότητας τοῦ παγκοσμίου πολέμου, τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῶν δολοφονιῶν ἢ αὐτοχειριῶν, καὶ τὰς ὠμοφαγίας τοῦ μπολσεβικισμοῦ, ἐπιμένει δὲ, καὶ μετὰ τοσαῦτα συντρίμματα, νὰ ἐκθειάζῃ ἑαυτὸ ὡς μόνον σῶφρον, ὡς μόνον ἄξιον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ οἰκτείρῃ τὴν ἠλιθιότητα, τὸ ἀνελεύθε-

ρον, τὴν μικρολογίαν καὶ τὴν στασιμότητα τοῦ ἀντιθέτου πνεύματος, τοῦ χριστιανικοῦ. Καὶ οὕτως ὁμως, καὶ παρὰ τοὺς ὄνειδισμούς τούτους, καὶ παρὰ τὰ προβαλλόμενα αὐτοῦ μειονεκτήματα περὶ τὴν κατὰ κόσμον εὐδοκίμησιν, εὐπραγίαν καὶ εὐδοξίαν, μένει ἀπαρασάλευτον τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐκπροσωποῦν τὴν ἰδέαν παρὰ τὴν χαμαιζηλον ὕλην, ὡς τὸ κρεῖττον καὶ εὐγενέστερον καὶ μόνον ἄξιον τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκει δὲ τὴν πρὸς ἐκεῖνο ἀντίθεσιν τοσαύτην, ὥστε πᾶσαν μὲν ὑφ' οἰονδήποτε τύπον καὶ πρόσχημα συγκαλυπτομένην πρὸς ἐκεῖνο συνθηκολογίαν καὶ οἰκείωσιν ἀποδιοπομπεῖται ὡς ἀσύμφυλον, ὡς αὐτόχρομα τὸ τοῦ Ἀποστόλου «μετοχὴν δικαιοσύνης καὶ ἀνομίας, ὡς κοινωνίαν φωτὶ πρὸς σκότος, ὡς συμφώνησιν Χριστῷ πρὸς Βελίαν», μόνην δὲ ἀρμόζουσαν ἐαυτῇ στάσιν ἀπέναντι ἐκείνου λογίζεται τὸ εἶναι ὡς ἐν φυλακῇ, ὡς ἐνπαρασκευῇ καὶ παρατάξει δι' ὅλων ὧν διατίθησιν ὄπλων τῆς πνευματικῆς στρατείας, τῶν τε πρὸς ἄμυναν καὶ τῶν πρὸς ἐπίθεσιν.

Ὁ λόγος περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐχὶ δὲ περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ὁ ἀγὼν πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀγῶνα κατὰ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου τούτου, κάλλιστα δὲ δύναται ὁ κατ' ἐκείνου ἀγωνιζόμενος νὰ μειέχη τούτων ἐν πνεύματι χριστιανικῷ. Οὐδὲν ἔχει τὸ χριστιανικῶς ἀθέμιτον, τὸ ἄναντιον πληρέστατα συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου μεταλαμβάνει τῶν τοῦ Θεοῦ δώρων καὶ χρησιμοποιεῖν τὰ τοῦ κόσμου πρὸς δόξαν Θεοῦ καὶ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ θείου θελήματος. Εἶναι ἴδιον τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος τὸ ἠθικοποιεῖν τὴν χρῆσιν καὶ τῶν μάλιστα ἀδιαφόρων νομιζομένων πραγμάτων, ἐν ᾧ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου ἴδιον ἔχει τὸ βεβηλοῦν τὴν χρῆσιν καὶ τῶν μάλιστα ἱερῶν πραγμάτων καὶ σχέσεων.

Ἐκ' τοιαύτης ἀπόψεως ἀναυτηρρήτως ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τε ποιμαινούσης καὶ ὡς ποιμαινομένης, ἱκανὰ σημεῖα χρήζοντα ἀναθεωρήσεως καὶ ἀναρρυθμίσεως ἐπὶ τὸ λυσιτελέστερον. Ἄλλ' ἢ παρούσα μεταρρυθμιστικὴ κίνησις μᾶλλον ἀφορᾷ εἰς τὰ τῆς ποιμαινούσης Ἐκκλησίας, εἰς τὰ τοῦ κλήρου, καὶ δὴ εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ, ὅσα ἐν ἄλλοις χρόνοις καὶ ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις, εἴτε νόμῳ εἴτε συνηθείᾳ ἢ ἄλλως πως καθιερωθέντα εἰς τὴν παρούσαν αὐτῶν μορφήν, δύναται νὰ ἔχωσι καὶ ἄλλως, ἄνευ τινὸς ζημίας τῆς κλήσεως αὐτῶν, ἴσως δὲ καὶ πρὸς τελεσφορωτέραν ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἱεροῦ ὑπουργήματος. Ὅσα δὲν ὑπάρχονται μὲν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, οὐδὲν ἤττον ὁμως δέονται βελτιώσεως, εἰς τὰ τοιαῦτα εἶναι ἐπαρκῆς ἡ ἰδιαίτερα πρόνοια καὶ ἐπιμέλεια τῶν ἀρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ὅπως λάβωσι τὴν ἀπαιτούμενην βελτίωσιν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι αὕτη πᾶν ἄλλο ἢ βελτίωσις τῆς κατὰ κόσμον θέσεως τοῦ κλήρου. Δὲν κρίνω, Παναγιώτατε, περιττὴν τὴν ὑπόδειξιν τινῶν ἐκ τῶν σημείων τούτων. Δὲν εἶναι ἔργον μεταρρυθμίσεως ἀλλὰ χρήζει μόνον τῆς ὀφειλομένης ἐκκλησιαστικῆς προνοίας, ὅπως ὁ κληρὸς ἅπας, καθ' ἣν ἔχει πολλαπλῆν, ἀμέσως δὲ καὶ πρώτως πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτήρος ἀποστολὴν παρὰ τῷ χριστεπωνύμῳ πληρώματι, καταρτισθῆ ἀναλόγως, καὶ οὐ μόνον κατὰ τὰς ἀναγκαίας θεολογικὰς τε καὶ ἄλλας γνώσεις, ἀλλ' ὅπερ ἀποτελεῖ οὐχ ἤττον σπουδαῖον, καὶ ἴσως πολλῶ χρησιμώτερον ἐφόδιον τῆς εὐδοκίμου δράσεως τοῦ κληρικοῦ, κατὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ὑπὸ τε τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ὄψιν. Εἶναι ἄλλο ζήτημα, καὶ οὐ τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις τῶν καταλλήλων ὀργάνων τῆς τοιαύτης μορφώσεως, ἀρχῆς, ὡς εἰκὸς, γινομένης ἀπὸ τῶν διευθυνόντων ὀργάνων ἐὰν μὴ καὶ οἰκοδομούντων διὰ τοῦ

καλοῦ παραδείγματος, ἀλλὰ τοῦλάχιστον μὴ παρεχόντων ἀφορμὴν πρὸς καθαίρεσιν δι' ἐναντίου παραδείγματος. Δὲν λέγεται δωρεὰν ὅτι χρηστότης καὶ εὐσέβεια ἀνυπόκριτος πλείον δύναται εἰς οἰκοδομὴν ἢ πολλὰ γράμματα ἔρημα ἐκείνων. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἔργον μεταρρυθμίσεως τινος, ἀλλὰ χρήζει μόνον συναισθήσεως μεν τῆς ἰδίας κλήσεως παρὰ τοῦ κληρικοῦ, ἐπαγρυπνήσεως δὲ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκνικήσῃ ἡ ἰδέα, ὅτι εἶναι τι πᾶρργον, καὶ ἐκ μόνων τῶν χαλεπῶν περιστάσεων τοῦ Γένους ὑπάρχει ἐπιβεβλημένον τῇ Ἐκκλησίᾳ νὰ μετέχη πως, ὡς ἀρχὴ ἐκκλησιαστικῆ, τῶν πολιτικῶν, καὶ νὰ ἀσκῇ ἰδιά τινα πολιτικὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὅτι παρεκβαίνει ὁ ἐπὶ μέρους κληρικὸς τοῦ ἰδίου ἔργου μεταποιῶν τὸ ἀναγκαῖον κακὸν εἰς μέγιστον ἀγαθόν, εἰς κύριον σπούδασμα τῆς ἱερᾶς κλήσεως, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐκπίπτει αὐτῆς κομματιζόμενος, καὶ εἴτε κοπτόμενος εἴτε ἠυθιούμενος, τὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς κατὰ τοῦ ἐτέρου· ὅτι ἀμαρτάνει θανασίμως διὰ τῆς ἐνεργουῦ αὐτοῦ μετοχῆς παροιστρῶν τὰ πλήθη καὶ ἰξάπτων τὰ πάθη, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ τὸ ἐπ' αὐτῷ διὰ λόγου καὶ παραδείγματος εἰς κατεύνασιν αὐτῶν καὶ καθησύχασιν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ἔργον μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ χρήζει μόνον συναισθήσεως ἀπὸ τοῦ κληρικοῦ καὶ ἐπιβολῆς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκνικήσῃ ἡ ἄλλη ἰδέα, ὅτι μεμερίσται, ὅτι διακέκριται καὶ ἀποκέκριται ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου τούτου, ἢ ὡς λέγεται κοινῶς τοῦ σαλονίου· ὅτι ἀποτελεῖ διάψευσιν τῆς κλήσεως τοῦ κληρικοῦ καὶ ἀθέτησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας, ὅχι βεβαίως τὸ ἐρχεσθαι εἰς σχέσεις πρὸς τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸ τιθέναι τὴν δόξαν τοῦ κόσμου ὑπὲρ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, τὸ φιλαρεσκεῖν τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ κληρικοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς εὐαρεστήσεως τῷ Θεῷ, ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Δὲν χρήζει μεταρρυθμίσεως τινος, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπαιτεῖται ἐφαρμογὴ τῶν ὑπαρχουσῶν ποινικῶν διατάξεων

τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν οἰωδήποτε τρόπων καὶ ἐφ' οἵαδήποτε προφάσει ἐπιλανθανομένων τῆς ἰδίας κλήσεως καὶ ὑποδίκων καθισταμένων, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι. Δὲν χρήζει μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἐπιστασίας, ἵνα οἱ ἐκ τοῦ κλήρου, οἰουδήποτε βαθμοῦ καὶ ἂν ὦσι, χρησιμεύωσιν ὡς ὑπόδειγμα εὐταξίας καὶ εὐλαβοῦς στάσεως κατὰ τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ τελουμένας πράξεις τῆς θείας λατρείας καὶ τῶν ἄλλων ἱεουργιῶν. Δὲν νομίζω ὅτι χρήζει μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἀπλήν θέλησιν ἐκάστου καὶ ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀπὸ τῶν ἀρχιερατικῶν, εἴτε χοροστασιῶν, εἴτε λειτουργιῶν, εἴτε ἱεροτελεστιῶν ἄλλων, ἐκλείψῃ ὅ,τι νῦν, καὶ ἐπὶ συγχύσει τῶν ψαλλομένων, συμβαίνει, οἱ συχνοὶ δηλ. πολυχρονισμοὶ τοῦ τελεταρχοῦντος ἀρχιερέως, τὸ πολὺ περιοριζομένου τοῦ ἐθίμου εἰς ὀλίγας περιστάσεις, εἰς τὴν ἀρχὴν λ. χ. καὶ τὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας. Βεβαίως δὲν θὰ θεωρηθῇ ὡς μεταρρυθμίσις, ἐὰν λησμονηθῇ ἡ κρατήσασα διάκρισις ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου κλήρου, παρὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν, ὅχι βεβαίως χάριν τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ χάριν τοῦ πράγματος αὐτοῦ, ὅπως ἀνέλθωσι κατὰ τὸ προσῆκον καὶ οἱ ἄλλοι, ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης μειώσεως τῆς μυστηριακῆς αὐτῶν διαφορᾶς. Δὲν εἶναι ἥττον σπουδαία ἡ ποιμαντικὴ λειτουργία τοῦ πρεσβυτέρου παρὰ τὴν τοῦ ἐπισκόπου, καὶ ἴσως πολλῶ ἐνρύτερα καὶ ἀμεσώτερα, ἐὰν μόνον ἀσκῆται ὅπου καὶ ὡς δεῖ.

Δὲν γνωρίζω ἂν, πλὴν τῆς ἐκάστου θελήσεως καὶ ἀποφάσεώς τινος τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαιτεῖται καὶ ἄλλο τι, ὅπως τὴν θέσιν τῶν λαμπρῶν καὶ πολυτελῶν ἀρχιερατικῶν στολῶν καὶ παραρτημάτων λάβωσιν ἄλλα ἀπλούστερα καὶ ἥττον δαπανηρὰ, ἐν εἴδει πολυσταυρίων, κατὰ τὸ συμβαῖνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἄλλη εἶναι ἡ λαμπρότης ἢ τῷ Θεῷ ἀρέσκουσα, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν ἔχει νὰ φοβηθῇ τινα ἐκ τῆς ἀπλοποιήσεως, τοῦλάχιστον παρὰ τοῖς εἰλικρινῶς εὐσε-

βέσι, μείωσιν τὸ γόητρον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, ὅταν ὑπάρχη ἢ ἄλλη ἐπιβολή, ἢ ἐκ τῶν ἔσω. Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι διακρίνειν καὶ προκρίνειν τῶν ἐξωτερικῶν τὰ ἐσωτερικά.

Τὸ αὐτὸ, καὶ πολλῶ μᾶλλον, ἰσχύει περὶ τῶν πολυκρότων ζητημάτων τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, τῆς τε κόμης τοῦ κλήρου καὶ οὐ νῦν φέρει ἰδίου καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ ἰδίας περιβολῆς τοῦ ἄλλου σώματος. Εἶναι γνωστὸν καὶ ἄλλως, ἢ δὲ ἱστορία ἔχει ἐξηκριβωμένον ἤδη, ὅτι τὰ περιβλήματα ταῦτα οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν οὔτε πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἱερωσύνης οὔτε πρὸς τὴν πράξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα μακρᾶς ἐξελίξεως καὶ ποικίλων παραγόντων. Τὸ κοινὸν μάλιστα ἐνομιζέτο ἐπὶ χιλιετηρίδα καὶ πλέον ἀνοίκειον τοῖς ἐκ τοῦ κλήρου, καὶ ἴσως οἱ ἠονάζοντες ὑπέβαλλον αὐτοὶ ἑαυτοὺς εἰς τὸ τῶν Ναζιραίων «σίδηρος οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ», καὶ ἐκ τῆς ἐκείνων πράξεως εἰσῆχθη ἔπειτα κατὰ μικρὸν ἢ συνήθεια καὶ παρὰ τοῖς κληρικοῖς. Ἄλλ' εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως εἰσῆχθη τὸ μὲν καὶ ἐπεκράτησε τὸ δὲ, ἀμφότερα εἶναι οὕτως ἀδιάφορα καθ' ἑαυτὰ, ὥστε θὰ ἔλεγεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος περὶ αὐτῶν ὅσα καὶ περὶ τοῦ ἀδιαφόρου τῶν τροφῶν ὅτι, «βρῶμα ἡμᾶς οὐκ ἀνάγκησι τῷ Θεῷ», ὅτι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς «οὔτε ἐὰν φάγωμεν περισσεύομεν, οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν ὑστερούμεθα», ὅτι «τὰ βρώματα τῆ κοιλίας, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασι· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει», ἢ ὅτι «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βρῶσις καὶ πόσις· ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ· ὅτι δηλ. ἡ ἱερωσύνη οὐκ ἔστιν οὔτε κόμη καὶ ράσον, οὔτε κουρὰ καὶ φράκον, ἀλλὰ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ· «ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις». Μόνον διὰ τοῦτο, διότι δὲν ἔχουσι πάντες τὴν γνώσιν

ταύτην, εἴτε κληρικοὶ εἴτε λαϊκοὶ, ἐπιβάλλεται τις φειδῶ τῆς συνειδήσεως τῶν ὅπως ὅπως ἀσθενούντων τῇ πίστει καὶ ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει σκανδαλιζομένων ἐφ' οἷς οὐκ ἔδει. Ἄσχετως ὅμως πρὸς τοῦτο, καὶ κατ' ἐμὴν ταπεινὴν γνώμην εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀναγκαῖον ὅπως οἱ κληρικοὶ καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, καὶ ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας, φέρωσιν, ὅπου οὐδὲν τὸ κωλύον, ἰδίαν τινὰ στολὴν ὁμοιόμορφον, ἄνευ βεβαίως τοῦ πλάτους καὶ τοῦ μήκους τῶν ἐν χρήσει νῦν. Ἐννοεῖται ὅτι ἀποκλείεται πᾶσαι ἐπιβολὴ τοῦ νέου εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἐμμένωσι εἰς ὅ,τι εἰθίσθησαν, ἕως οὐ οἴκοθεν ἐπικρατήσῃ τὸ ὁμοιόμορφον. Θὰ παρήγγελλεν ὁ Ἀπόστολος καὶ περὶ τούτου ὅ,τι περὶ τῶν τροφῶν· «ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω, καὶ ὁ μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω». Τὸ εἶδος τῆς νέας περιβολῆς δύναται βεβαίως νὰ ὀρισθῇ ἐκκλησιαστικῶς· εὐνόητον ὅμως ὅτι τὰ τοιαῦτα δὲν χρήζουσιν τινος συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων, οἷα ἀναντιρρήτως εἶναι ἀναγκαῖα εἰς ὅ,τι πράγματι ἀποτελεῖ μεταρρυθμίδιν, εἰς τὸ ζήτημα τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν, τοῦ τε τῶν ἐπιθόκων καὶ τοῦ δευτέρου γάμου τῶν χηρευόντων.

Ἐπ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς ὀψεις εἶναι πρόβλημα ἐκ τῶν σπουδαιότων, γενικοῦ μὲν ἐνδιαφέροντος εἰς πάσας τὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας, δυσκολωτάτης ὅμως ἐπιλύσεως διὰ ποικίλους λόγους, ὧν ἴσως ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἐρμηνευτικοῦ ἢ δογματικοῦ ἢ ἠθικοῦ ἢ κανονικοῦ ἢ ἱστορικοῦ χαρακτήρος μετέχοντες. Ἐξ ἀπόψεως ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς θείας Γραφῆς θὰ ἦτο μᾶλλον σύμφωνον πρὸς τὸ γράμμα αὐτῆς καὶ τὸ πνεῦμα, ἐὰν ἀφίνετο ἐλευθερία περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐγγάμου ἢ τοῦ ἀγάμου βίου εἰς ὅλους ἀδιακρίτως τοῖς βαθμοῖς τῆς ἱερωσύνης. Δυσκολίαν τινὰ ἐρμηνευτικὴν θὰ εἶχεν ὁ δεύτερος γάμος τῶν χηρευόντων κληρικῶν (1 Τιμ. 3, 2 12), ἐὰν προσεκολλᾶτο τις εἰς μόνον τὸ γράμμα. Δογματικῶς, καὶ ἀκριβέστερον, μυστηριακῶς, δὲν δύ-

ναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ ἐν μυστήριον, ἡγούμενον ἢ ἐπό-
μενον ἀποκλείει τὸ ἕτερον. Ἐξ ἀπόψεως ἠθικῆς δύναται μὲν
διὰ τινὰς λόγους καὶ ὑπὸ ὄρους τινὰς ἢ ἀληθῆς παρθενία
νὰ ὑπερέχη τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως, ἀλλ' εἶναι τίμιος καὶ
ὁ γάμος, καὶ ὑπὸ τινὰς ὄρους οὐδαμῶς ὑπολείπεται ἐκείνης.
Ἐξ ἀπόψεως δὲ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορίας ἐξεταζό-
μενον τὸ νῦν κρατήσαν δὲν φαίνεται τι ἄλλο εἰμὴ κατάντημα
ἐξελίξεως, κατάντημα ὅχι κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὴν
πρᾶξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἀντιπίπτου πρὸς κανόνας
προγενεστέρους, προσκρούσαν πάντοτε εἰς ἀντιρρήσεις καὶ
ἀντιδράσεις, ὡς δὲ ὑπεστηρίχθη ἐσχάτως μετὰ τινος εὐλο-
γοφανείας, ὀφείλον τὴν κατίσχυσιν μᾶλλον εἰς διατάξεις αὐ-
τοκρατορικὰς ἢ εἰς τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης
Οἰκουμενικῆς Συνόδου («Ἐκκλησ. Ἀληθ. ἀριθμ. 21 τοῦ ἔ-
τους 1920). Καὶ ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς τοιαύτης ὑπονοίας,
οὐδὲ κατὰ τὴν κοινὴν παραδοχὴν πρόκειται περὶ καθεστῶ-
τος ἀπολύτως ἀκαταλύτου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τε τῇ
Ρωσσίᾳ καὶ παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μετὰ τὴν Ἄλωσιν
χρόνοις, φαίνεται ἐκδηλωθεῖσα ἢ τοιαύτη ἀντίληψις, ἀφ' οὗ
αὐτὸς ὁ Ἱερεμίας Β' ἐν εἰδικῇ τινι περιπτώσει φαίνεται λα-
βῶν ἐπιεικεστέραν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῶν ἐν Κρήτῃ χηρευ-
σάντων πολυαρίθμων ἱερέων, παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ
Ἀλεξανδρείας Μελετίου τοῦ Πηγᾶ («Νέου Ποιμένου» τεύχ.
7ον τοῦ Α' ἔτους).

Μεθ' ὅσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἔστω καὶ μετὰ τινῶν
ὑπερβολῶν καὶ ὑπερθεματίσεων, ἐγράφησαν, δὲν νομίζω,
Παναγιώτατε, ὅτι ὑπολείπεται τις ἀμφιβολία, τοῦλάχιστον
περὶ τοῦ ἔξεσσι, περὶ τοῦ κατ' ἀρχὴν δυνατοῦ, εἴαν μὴ καὶ
περὶ τοῦ συμφόρου, καὶ περὶ τοῦ ἐπιβεβλημένου τῆς τροπο-
ποιήσεως τῶν ἐν ἰσχύϊ ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων. Τοῦτο,
ὄση μοι δύναμις, ὑπεστήριξα καὶ ἐγώ, καὶ πολὺ πρὶν, ἐξ ἀ-
φορμῶν τινῶν, καὶ τὸ πρῶτον σχολιάζων πρὸ τεσσαρακον-

ταετίας καὶ πλέον, ἐν τῷ «Νεολόγῳ» Κωνσταντινουπόλεως,
μεταρρυθμιστικόν τι ὑπόμνημα τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου
Ἰωακείμ Γ', ἐκπονηθὲν τότε, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ
πατριαρχείας. Παρὰ πάντα ὅμως ταῦτα δὲν μοι φαίνεται ἄ-
μοιρον δυσκολιῶν τὸ ζήτημα, καὶ δὴ ἐξ ἀπόψεως πρακτικῆς
καὶ κοινωνικῆς, καὶ πρὸς τοιαύτας δυσκολίας ἀποβλέπων,
συνηγόρου μὲν καὶ ἐν τῇ ἀπολεσθείσῃ μου εἰσηγήσει ὑπὲρ
τῆς ἁρεθῆς τοῦ ὑφισταμένου ἀπὸ τοῦ ἐγγάμου βίου κωλύ-
ματος τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, συνίστων ὅμως τὴν
ἀπόκλεισιν, ἢ μᾶλλον τὴν οἰκειοθελῆ παραίτησιν τῶν ἤδη κε-
χειροτονημένων ἐπισκόπων ἀπὸ τῆς χρήσεως τῆς κατ' ἀρ-
χὴν ἀναγνωριστέας καὶ αὐτοῖς ἐλευθερίας, καὶ διὰ τοῦτον
μὲν τὸν λόγον, ὅπως μὴ δοθῆ λαβὴ πρὸς παρεξήγησιν καὶ
μώμησιν αὐτῆς τῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως, μάλιστα
δὲ ἐκ τοῦ φόβου, μήπως τὰ ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους τὸ πρῶτον
συναπτόμενα συνοικέσια, καθ' οἷον οἰανδῆποτε αἰτίαν δὲν εὐρω-
σι τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα πρὸς συγκρότησιν οἰκογενείας
ἀληθῶς χριστιανικῆς, ἀνταποκρινομένης πρὸς τὴν κλήσιν
καὶ ἀποστολὴν τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ, οἰκογενείας διακρι-
τέας, ὡς εἰκὸς, ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀτυφίᾳ καὶ ὑπεροχῇ ὑπὲρ
τὸ σύννηθες κοσμικὸν φρόνημα, μήπως ἀντὶ σεμνῆς, μετρι-
όφρονος καὶ εἰς ἔργα καλὰ καὶ κοινωφελῆ ἀμιλλωμένης
κατ' οἶκον Ἐκκλησίας, ἀνακύψῃ αἴφνης ἀλλοίων τάσεων
καὶ ἀξιώσεων οἰκογένεια, πρόσχημα εὐλογον προβαλλο-
μένη τὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν τοῦ Μητροπο-
λίτου ἢ Ἀρχιεπισκόπου ἢ καὶ ἀπλοῦ Ἐπισκόπου, καὶ ἀμιλλω-
μένη ἀναλόγως νὰ ἀνταποκριθῆ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις
τοῦ συγχρόνου βίου, ἀπὸ τῶν σαλονίων καὶ ὑποδοχῶν μέ-
χρι τῶν soirées danasntes καὶ τῶν dames fumantes, μεθ' ὅ-
λων αὐτῶν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ θεραπειῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα
καὶ οἱ ἐκ τοῦ κλήρου κατὰ τὰς νέας ἀντιλήψεις θὰ ἐμφορῶνται
τοῦ αὐτοῦ συγχρονιστικοῦ πνεύματος καὶ ὡς σύνθημα τοῦ

νέου αὐτῶν βίου θὰ ἔχωσι τὸ πάντα μοι ἔξεσθιν, ἄνευ τῆς προσθήκης, ἀλλ' οὐ πάντα οὐνυφέρει, καὶ ταῦτα πάντα ὑπὸ τοὺς νῦν παρόντας ὄρους τοῦ βίου, τοὺς τε οἰκονομικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους. Δὲν ὀμιλῶ, Παναγιώτατε, περὶ τῶν εὐεξηγήτων πειρασμῶν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ ἀναμιγνύεσθαι εἰς τὰς κοινὰς ὑποθέσεις. Πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο ἀποβλέπων εἶχον προτείνει ἐν τῇ πρώτῃ μου εἰσηγήσει ὡς ἀπαραίτητον τὴν διάκρισιν καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ δημοσίου ἐπισκοπικοῦ ἢ μητροπολιτικοῦ οἰκήματος ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς αὐτοῦ κατοικίας. Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἄλλαις τισὶν Ἐκκλησίαις οἰκογένειαι ἐπισκόπων καὶ ἀρχιεπισκόπων, θρησκευτικῶς τε καὶ ἄλλως ἐπίζηλοι, οἰκοῦσαι δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ δημοσίῳ ἢ κοινοτικῷ ἐπισκοπικῷ ἢ ἀρχιεπισκοπικῷ οἰκήματι Ἄλλ' εὐρίσκονται ἐκεῖνοι ὑπὸ ἄλλους ὄρους τοῦ ζῆν, καὶ ὅπερ μείζον, τὸ νῦν παρ' ἐκείνοις συμβαῖνον ἔχει παρελθὸν ἀναλόγου ἀνατροφῆς καὶ μορφώσεως πολλῶν γενεῶν. Μορφώσεως ἀνεπίδεκτοι δὲν εἴμεθα βεβαίως οὐδὲ ἡμεῖς, δύνανται δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις καλὰ καὶ ἐπίζηλα νὰ ἐγκλιματισθῶσι καὶ παρ' ἡμῖν σὺν τῷ χρόνῳ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀλματηδόν. Οἱ προὔποδειχθέντες φόβοι θὰ εἶναι ἴσως ὀλιγώτεροι, ἐὰν πρὸ τῆς ἀρχιερατεύσεως, ἢ καὶ πρὸ τῆς ἱερατεύσεως αὐτῆς, σχηματίζονται οἰκεγένειαι μετριόφρονες καὶ ἐκ μετρίων ἀρχόμεναι, ἐθιζόμεναι δὲ καὶ οἶον ἐξοικειούμεναι πρὸς τὸν μέτριον τοῦτον βίον οὕτως, ὥστε ἐκ τῶν προτέρων νὰ παρέχωσιν τινὰ ἐχέγγυα, ὅτι μετὰ τὸ ἀρχιερατεῦσαι δὲν θὰ ἔχωσι τάσεις καὶ ἀξιώσεις δυσσυμβιβάστους πρὸς τὸν χαρακτήρα οἰκογενείας χριστιανικῆς, καὶ ταύτης λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν φαίνεται ἄλογος καὶ ἀδικος ἢ ἀπαίτησις, ὅπως πᾶσα εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα προαγωγὴ κληρικοῦ ὄρον ἔχη πρὸς τῇ ἰδίᾳ ἀξιοίτητι καὶ τὴν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ (1 Τιμ. 3, 4-5). Ἄλλ' εἶναι, Παναγιώτατε, καὶ ταῦτα τὰ μέτρα καταστρατηγήσιμα, ὅπου χωλαίνει ἢ μεταρ-

ρῦθμισις τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Καὶ οὕτως ὅμως, καὶ μὴ συμεριζόμενοι τὴν αἰσιοδοξίαν τῶν διαβλεπόντων ἐν τῷ γάμῳ τῶν ἐπισκόπων εἰδός τι πανακείας, φρονῶ καὶ ἐγὼ ὅτι δὲν θὰ εἶναι ὅλως ἄκαρπος ἢ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ παρεχομένην πᾶσιν ἀδιακρίτως τοῖς κληρικοῖς ἐλευθερίαν περὶ τὴν αἵρεσιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἐτέρου βίου, ἐν πρώτῃ εὐκαιρίᾳ καὶ ἀπὸ κοινῆς συμφωνίας πασῶν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν αἰρουμένου τοῦ κύρους τῶν διατάξεων, τῶν συναριθμουσῶν εἰς τὰ κωλύματα τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ τὸ ἔγγαμον. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτήρα ἔχει χρησιμότητα ἢ οἰκεγένεια ὡς παιδευτήριον, ἐννοεῖται εἰς τοὺς θέλοντας νὰ παιδευθῶσιν.

Ἐξ ἄλλης ἀπόψεως, καὶ ταύτης μόνον κοινωνικῆς, ἔχω τινὰς ἐνδοιασμοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ δευτέρου γάμου τῶν ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ χηρευόντων κληρικῶν, καὶ ἤδη πραγματευθεὶς τὸ ζήτημα ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως ἐν τῇ «Ἐκκλησιᾷ Ἀληθείᾳ» (ἀριθ. 10 ἔτος 1920) δύναμαι νὰ παραθέσω ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου («Καὶ ἐξ ἄλλων ἀπόψεων») ὅ,τι καὶ τότε ἐφρόνουν καὶ νῦν ἔτι φρονῶ. «Ἐπὶ προβλημάτων τοιούτων, ἐγραφον, δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ζήτησις τοῦ εἰ ἔξεσθιν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ εἰ δυνατὸν καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν, καὶ ὅπερ πολλῶ σπουδαιότερον, εἰ οὐνυφέρει καὶ ὑπὸ τινὰς ὄρους καὶ περιστάσεις οὐνυφέρει, ἵνα μὴ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως ἐπιζητοῦντες καταστήσωμεν εἰς τὸ ἐναντίον. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης πλείονος προσοχῆς ἄξιος φαίνεται μοι ὁ γάμος τῶν χηρευόντων κληρικῶν ἢ ὁ μετὰ τὴν χειροτονίαν πρῶτος γάμος τῶν ἄλλων, διὰ λόγους ἄλλοίους, διὰ λόγους οὐδὲν μὲν ἔχοντας κοινὸν πρὸς τὰ δόγματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, οὐχ ἦτον ὅμως σπουδαίους ἐξ ἀπόψεως κοινωνικῆς. . . . Ὁ δυνάμενος νὰ φαντασθῇ τὴν θέσιν ἀνθρώπου χηρεύσαντος ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ καὶ μείναντος μετὰ ἀνηλικῶν τέκνων, πάσης μη-

τρικῆς στοργῆς καὶ ἐπιμελείας ἀπωφανισμένων, δὲν δυσκολεύεται νὰ αἰσθανθῆ τὸν πόνον τῆς ψυχῆς τοῦ...,, πόνον τοσούτῳ μᾶλλον ἐπαισθητὸν, ὅσῳ ὁ κληρικὸς στερεῖται τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐλθεῖν εἰς δεύτερον γάμον, ἐν ᾧ τὴν προσθήκην ταύτην τῆς θλίψεως δὲν ἔχει ὁ λαϊκὸς, δυνάμενος νὰ ἐπανορθώσῃ πῶς τὸ προσγεγόμενον κακὸν κατ' ἀρέσκειαν. Ἀναντιρρήτως πλεονεκτεῖ κατὰ τοῦτο ὁ λαϊκὸς, εἶναι δὲ γνωστὸν καὶ ψυχολογικῶς εὐεξήγητον, ὅτι δυσχερῶς φέρει τις ἄκων καὶ κατ' ἐπιβολὴν ἔξωθεν στερούμενος ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκὼν καὶ ἀγογγύστως θὰ ἀπεστέρει ἑαυτὸν, ἐλευθέρως διαθέτων τὰ καθ' ἑαυτόν. Οὐχ ἦττον ὅμως εἶναι βέβαια καὶ ταῦτα, ὅτι τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας εἶναι πολλάκις ἀσφαλέστερος καὶ σωτηριωδέστερος ὁ περιορισμὸς, ὅτι πολλοὶ πολλάκις λαϊκοὶ ἐμακάρισαν τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐζήλευσαν τὴν θέσιν αὐτῶν, διότι μὴ ὄντες ἐλεύθεροι νὰ ἔλθωσιν εἰς δεύτερον γάμον, δὲν ἔδοκίμασαν ὅτι καὶ αὐτοὶ, δὲν εἶδον τὰ σπλάγχνα αὐτῶν ἀπολαύοντα στοργῆς καὶ ἐπιμελείας μητρικῆς, καὶ ἔαν ἐτι ὑποτεθῆ ὅτι ἡ μητρικὴ αὕτη δὲν θὰ εἶναι τῆς αὐτῆς ἰδιοφυίας πρὸς ἐκείνην, ἣτις πρό τινων ἐτῶν καὶ ποινικῶς κατεδιώχθη ἐνώπιον τῶν ἐλληνικῶν δικαστηρίων διὰ τὴν ἀπάνθρωπον μεταχείρισιν τῆς μόνης θυγατρὸς τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικός. Πᾶσαι βεβαίως αἱ μητρικαὶ δὲν εἶναι τοιαῦται, ὑπάρχουσι δὲ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μητέρων μητρικώτεραι. Ἄλλ' ἔαν ὁ δεύτερος γάμος δὲν ἔχῃ ἄλλον λόγον καὶ σκοπὸν εἰμὴ τὴν ἀνέυρεσιν μητρικῆς στοργῆς καὶ μερίμνης εἰς τὰ ἀπορφανισθέντα τέκνα, εἶναι ζήτημα ἂν οἱ χηρεύοντες ἱερεῖς ἔχουσιν ἀφορμὰς ἀθυμίας ἢ τὸναντίον δοξολογίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ διατάξει, τῇ ἀπαγορευούσῃ αὐτοῖς τὸν δεύτερον γάμον.

Δὲν λέγομεν ταῦτα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀμετατρέπτου διατηρήσεως τῆς ὑπαρχούσης διατάξεως, ἀλλὰ πρὸς ἔξαρσιν

τούτου, ὅτι πλὴν τῆς καθαρῶς κανονικῆς ἀπόψεως ἔχουσι τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἄλλας ὄψεις οὐχ' ἦττον προσοχῆς καὶ μελέτης ἀξίας, καὶ δὴ ταύτην, ὅτι καὶ αἰρομένης κατ' ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀπαγορεύσεως εἴτε διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συσκέψεως καὶ συνεννοήσεως τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, εἴτε διὰ τῆς κατ' ἰδίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας ἐκάστης αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας, δύναται νὰ ἐπιφυλάσσηται ἑαυτῇ ἢ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζῃ ἐκάστοτε ἀναλόγως, κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἐκάστοτε συνθηκῶν καὶ περιστάσεων ἐπιτρέπουσα ἢ μὴ τοῖς ἰδίους ἑαυτῆς δικόνους καὶ λειτουργοῖς τὴν σύναψιν τοῦ δευτέρου γάμου, σφζομένης μὲν καὶ ἐνταῖθα κατ' ἀρχὴν τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας, ἀποτεριζομένης ὅμως κατὰ τὸ ἐνὸν τῆς καταχρήσεως αὐτῆς διὰ τινων σωτηρίων περιορισμῶν»

Τοιαῦτα ἡμεῖς, Παναγιώτατε, ἀνθρωπίνως λογιζόμενοι, ἴσως δὲ καὶ νηπιάζοντες. Τὰ ἐλλείποντα παρ' ἡμῶν, τὰ ὡς ἀληθῶς κρείττονα καὶ συμφωρότερα, ἀπόκεινται εἰς τὴν ἐπίπνοιαν καὶ τὸν φωτισμὸν Ἐκείνου, Οὗ ἄνευ διατρέχομεν τὸν κίνδυνον παλαίοντες νὰ κενοκοπῶμεν, καὶ τρέχοντες νὰ κενεβατῶμεν, τὸ τοῦ ψαλμοδοῦ «ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες», καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου «οὔτε ὁ φυτεύων ἐστὶ τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός».

Τῆς Ὑμετέρας Θεωτάτης Παναγιότητος
τέκνον ἐν Κυρίῳ ἐλάχιστον
καὶ θεράπων πρόθυμος
B. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Ἐν τῇ Ἱ. Θεολογικῇ Σχολῇ Χάλκης
Ἰουνίου 12, 1922.

